

Ար զարմանամ... ու հոգեւոյ ծուծը կը
թափանցէ աստուածամարդոյն կերպարանքն
ճառագայթացող հեղութիւնը. — որ զինք
չ(ծողւոյ՝ նոյն իսկ մահուան մէջ:

Մարտնչող գիւցազնը՝ կը հանգչի արդ.
կատարելապէս լիմցուցած պատահարէ մ'ետեւ:
կատարուեցաւ...

Վշտացած Աստուածը՝ հաշտուեցաւ մար-
դուն հետ: — Ջոհը՝ Աստուծոյ Որդին էր: —
Ու ինք հիմակ լինցուց:

Իր ցաւերուն, չարարանքներուն ու նա-
խատիրքներուն մեծ կոտորն մէջէն, ելաւ իրբեւ-
թա՛ր ըմբամարտիկ մը. — որ տեղը բերաւ
վշտացած աշխարհի յորինուածը: Բայց աս յո-
րինման խառնակութիւնը կարգադրած տեսնը,
— ինկաւ:

Ու թէպէտ կորնցուց իր կեանքը՝ բայց
զաշխարհ՝ նորէն ստեղծեց ու բարոյականու-
թեանը մէջ մաքրեց:

Սաստիկ փետտող ու ցաւեցուցիչ վշտեր՝
այ իր հոգին կտոր կտորէն ընելու: — Իր արցունք-
ներով՝ զինք տանջողներուն համար, ալ շնոր-
հակալութիւն չի մատուցաներ: — Իր պոկույն-
ներով՝ ալ աղօթք չ'ընելու, իր թշնամիներուն
համար: — Վէրքերով լեցուն ձեռուքներն՝
ալ չ'երկրցնելու, օրհնութիւն բերելու... բա-
րեք ընելու համար:

Ուրեմն, ամէն բան կատարուած, լիցնած
է: — Զէ Զիսուսի մեծութիւնն ու գեղեցկու-
թիւնն, իր մահուան մէջ կը փայլի:

Կայ անոր մէջ աստուածային բան մը, երբ
գլուխը կը ծռէ ու հոգին կու տայ:

Տեսանք շատ տեսակ կերպով՝ Բրիտանոսի
խաչի մահը: Բայց ոչ վրձին, ոչ քանդակա-
գործի երկաթ, ոչ գրէն եւ ոչ սիրտ կրնայ
համամատուիլ իրեն հետ:

Աս գիտակցութիւնն էր, որ արցունքներ
թափել առաւ Աճէլիգո ֆիեզլէի աշուրնե-
րէն՝ երբ այս գեղեցկութիւնը չկցաւ նկարել:
— Աս պատճառի համար, Լէոնարդո դա Վին-
չիի զօրաւոր ձեռքը՝ նեղանալով մը, մէկգի նե-
տեց վրձինը: —

Մեծ մարդիկ էին Սոկրատէս, Կիկերոն,
Սենեկայ, Արքիմիդէս, Կոպէռնիկոս...: Մեծ
մարդ էր Ալեքսանդր. որուն համար Նապոլէոն
Մեծ ըսաւ թէ՝ «Մարդ իր աշխարհակալութիւն-
ները կորցալով՝ կ'ոգնէր Բոնապարտի: Ի վերայ այսր
ամենայնի աշխարհ զիրենք մտցաւ: — Բայց
զան՝ որուն զգեստները մարդիկ մէկընդմիակ
նեցին. որուն պատմութեան վրայ փիճակ ձգե-

ցին, — ան զօրութիւնն, ան ոգին, որ մեղքին
— մահուան վէճին մէջ՝ այն աստիճանի զօրու-
թեամբ գործեց, որ մեռաւ... որ աշխարհիս
յաղթեց... պիտի չմոռնան երբեք: — Անոր
սխառանքն՝ անմահական է: — Դարերը զինք
գերազանցել պիտի չկարենան:

Ու Ռուբենի վրձինը մեզ կը ներկայա-
ցնէ, աս անմահական վշտակող գիւցազնը —
իր փառաւորութեանը մէջ: ՅՈՒՆ. ԱՆԾԻՅ

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ԵԳԻՇԷ

ՔՆՆԱԿԱՆ ՌԻՍՏԱՐԻՍՏԱՐԻՍԹԻՒՆ

ԳԼՈՒԽ Զ.

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՊԱՏՄԱՆՔԻՆԱՆ ԳՐՈՒԹԵՒՆ

ԺԱՄԱՆԱԿՆ ԵՒ ԱՂԲԻՐՈՒՄՆԵՐԸ՝

Վարդանանց Պատմութեան մէջ քանի մը
վկայութիւններ կան, ուր Պատմագիրն իբր օխ-
նադէս կը ներկայանայ: Աս վկայութիւններն եր-
կու խումբ կը կազմեն. ուղղակի եւ անուղղակի: —

1. Դիտել կու տանք՝ որ այս խորագրի ներքեւ պիտի
բնեցնէ այնպիսի տալէրներ, որք կրնան Վարդանանց
Պատմագրութեան ժամանակամիջոցը մերձաւորաբար նշա-
նակելու. կռուան մ'ընենք: Այս անտակաւ աշուր-չաւ
մը քաղաքէն դուրս կը մտն 1. Ս. Գրոց հետ ունեցած
նմանութիւնները: Արդէն Վարդանանց Պատմագրին
սկուածն իսկ նմանութիւն մ'է գործք Առաքելոցի Ա. զվի
1 համարին. «Բաւն վասն որոյ պատուիրեցեք՝ արարի օժ
թալ» — «Ձբանն առաքին զոր արարի՝ վասն աննայնի
մ' Թեոփիլէն» իսկ Սողոմոն հասուածներ, նմանութիւններ
էն են Վարդանանց Պատմութեան մէջ: Ասպէս նաեւ այն
ընդհանուր կարծիքն թէ Վարդանանց Պատմագրին օգ-
տուած ըլլալ Մակարայեցու Նկարագրութեան (Հմմտ.
Աղ. Մովս. Ե. էջ 59—60) քիչ է: Մեր բոլոր մասն-
նագրերը կը հետեւին Ս. Գրոց մէն մի էջին. նոյն իսկ
քանի մ'էջ պատմութիւն գրող էր իւր գործին կէտը կը
նստի Ե. Գրքի հետեւողը: Եւսմար ազգաբանութիւն է
չենեւ. Աշտուկ կամ Ղալէն օգնեալ: — Բայց թէ Մովս-
էսայեցու թարգմանիքը մեր ուսումնասիրած Պատմագրին
է, հաստատութիւն չունի. առ յայտնի է որ Վարդա-
նանց պատմագրի ժամանակ (451) Մակարայեցու գրքը
արդէն թարգմանուած էր. որովհետեւ ըստ Պատմագրին,
«Վարդան է նաեւ առաջ վրձն Նիսիոսի Մովսէսայեցոյ
ընթեւոյն է լիւիոս տիւնցան» (Եղեղէ էջ 81): Յայտնի
է որ Վարդանանց Պատմագրը, ինչպէս պիտի ասենք,
իբր գրող Ջոհ զօրու առաջին լուսնորդին, չէր կրնար
թարգմանիքն ըլլալ Մակարայեցու գրքին, հակառակ պա-
րագրային պէտք է ընդունիլ՝ որ Պատմագրին օխնադէս էր
Վարդանանց Պատմագրին, որ Նիսիոսի: Ասկէ զատ
Մակարայեցու թարգմանիքը միակ հոգի էր չէ (Հմմտ.
Գաղտնի էջ 140) որ է զօր Պատմագրին վրայ բացընելու
անոնց թարգմանութիւնը: Այս եկեղեցութեան հիմն է
անշուշտ Պատմագրին հետեւողութիւնը կամ նմանու-
թիւնները. արդ՝ Վարդանանց Պատմագրը շատ մը

Ա. ուղղակի վկայութիւններով Պատմագիրն իւր
անձը կը շեշտուի. 1. Ընծարկականին վերջը (էջ 6)
«Ահա էլ ըստ կամայ արտասուրջը որովք ճառա-
գրեմք զսպումս Տարուածս, յորում գործենցաւ ե-
մս իւր իսկանութիւնքը»։ 2. Երկրորդ Յեղանա-
կին խորհրդածութիւնները (էջ 13—14) «Այլ
զոնցս իրացն պատմեմ, որ ի նմանէ ընդ սուրբ եկե-
ղեցեան էանց, եւ ոչ գանդարեմ. ոչ բամբակեր
մառց, այլ Եշմարտութեանք զիս իրացն առնելով
ոչ լռեցեցի. ոչ ի կորէ ընդգործեցել, եւ ոչ ի լար
լարնուցեցել, այլ եւ իսկին աշխարհ աղէիք ի րեւ-
ման գործունէցի եւ րեւի, եւ լսայ լայն բարբառայ
յանդիւնքս իօնիւր, եւն. 3. Եւր Յեղանակին
խորհրդածութիւնն վերջը (էջ 76) «Արդե՞ս յայտ
Ժամանակի րեւոտ ուղբ Բերդի, զի զոնցն նահատա-
կութիւնն նահատակեցաւ եւ աշխարհս Հայոց»։
4. Ըւր Յեղանակին առաջին մասին վերջերք (էջ
142)։ «Սա (խուժիկ) երկրորդաց Բերդիւնայ իր-
գում. 5. «Տիկնայք գարգիսնորք, իսկիւրք (էջ 155)
«զեւ բաւում» այն են՝ զոր ոչ բարեմ, քան թէ գի-
տեցեմ, Զէ կնիք հաշիւով լաք յախնէ յանառնե
նախ, ոչ որ միայն Աւագագոյնքն էին այլ, Եւրպան
է կրեցեմանայն առնել»։ 6. ուղղակի վկայութիւն
մ'ալ Միանձանց իրատին միջ կայ (էջ 163).
«Վասն այսորիկ եւ անխայն զարդ էլին հոսին յառա-
սը. իկեղանկաւ միջով րեւոտ էլինիւսան աշխարհ
Բերդ, եւն. — Բ. Անուղղակի, լաւ եւս, ընդ Տա-
նուր ձեւով եղած անարկուցութիւններով՝ Պատ-
մագիրն ինքզինքը մատակիչ կ'ընէ. 1. Գա՞ն Յեղա-
նակին սկիզբը (էջ 41) «Թեպէտ եւ ոչ իցեմք
բաւական առել զամենայն լարեան, որ առջի առջի
աղբն ի կորսնէին ընդ գունդն Հայոց, սակայն եւ
ոչ լաւել կամիմք ծածկելով զվերջսն ներութեանն.
այլ. սասանցոք քիցոր ի շատե, զի ձայնակից իցուրք

զրուածներու եւ թարգմանութիւններու կը հնուտի, հարկ
է քանէ ի ինքն Պատմագիրն եւ ասանք հնդկանք կամ
թարգմանիկը։ — 2. Եւրիկի հնու ուղբ յանուութիւն-
ները. քանի որ այս գործն ալ մեր Պատմագիրն ժամե-
նակամիջը նշանակուի. չի ճառայցի. — 3. Առնց կարգէն
այլաւ եւ համարիչ Առանձնաթիւներէ հնու ուղեցած
նմանութիւններն ալ. — «Վերջուպէս այս ամեն խնդրոց
ոչ գոյնի կուտան կ'ըլլաւ եւ այն է՝ Եւր յուրեք հաւա-
տանք. ինչ է յարեմածս եւ Սուտկուլութիւնն. Նիկո-
րագորութեանք միջ նմանութիւնք կան սատ անք. Նաեւ
մանք նշմարածութիւնք (այսպէս «մանեղն րուր», «Համ-
Տարդ», Եւրիկի Պատմ. Եւ. էջ 84, 17. եւ Պատմ. Աշխարհ.
Միւրի. էջ 134, 141) Բայց այսպիսիք նշանակութիւն չու-
նին. վասն զի ցածրաս չեն այնպէս գէպքի, յորում մի
նոյն՝ բայց նման բացարձակութիւններ կամ ստուծեան եղա-
նակիք կը գտնենք իրարմ անկախ հնդկանկոց քով։ Այս-
պիսի մանք նմանութեանք արդիւրը շատ անգամ նման
ստանութիւնք եւ կարծիք եւ երբեմն արտաքին պարագայից
նշանակութիւնն է, որ շատ կրնայ պատահել մանաւանդ նիկո-
րագորութեանք միջ։ Զուսկնելով հաստատուն կուտան
Եւրիկի քանի որ ընդարձակութիւնք քանք բոլորէ յիշել հա-
մ, իսկ կարեւոր եւ մեծ կարեւոր եւ փոխառութիւնք շեշտ
հնար գտնելը (է. Բ. Յ. Ալիք. Միւրի. Եւ. էջ 84)։ —
4. Վարդանանց Պատմագիրն նմանութիւնները բուզանքի
հնու, որ առեկ հնու կը նմանին իրարու հնու, որ Միկո-
րայեցի Նիկոնորութիւնք կը ցույց երկուքին միջ ալ.
եւ մանաւանդ անց միջ։ Հուսանալու է, որ Վարդանանց
Պատմագիրը գործածած ըցցը բուզանքարանքը

այնոցիկ, որ գառնադեա զէւր արքայն»։ 2. Գա՞ն
Յեղանակին սկիզբը (էջ 68) «միշտ ցայս վայր
ոչ ինչ կարի զանդիւնքի պատմիկ զհարուածս աղ-
գիս մեր, որ յարաւարին թշնամաց ճշմարտու-
թեանն շարադար յարեան ի միշտ մի. որը առ
կառնայն էմբիւն Գէր, եւ յալկեղայն հաշիւ Գառն
ի միշտ, քանիք գեա եւս միարանք եւ հաւատար
եւս»։

Պատմութեան ներքին (intrinsic) հանգա-
մանքներուն այս մասը ամեն տարակարգ պիտի փա-
րատէր, Պատմագիրն իրը պահապան. նոյն իսկ իրը
մանակից ներկայացընելով նկարագրած գէպքե-
րուն, այսինքն՝ բուն աղբիւրի միջ, եթէ ներքին
հանգամանքներուն միտ մասը, այսինքն՝ ուրիշ
հեղինակներու հետ նմանութիւններ եւ պատմա-
թեան արտաքին (extrinsic) հանգամանքները,
զոր որ. Վարդանանց Պատմագիրն անծանօթ ձեւով
միշտ Թուրքիա Արծուրն, մեր տարակարգ համա-
գումի շփոթեանն իսկանքին նշանամանք։
Այս ինչիւրը մասամբ մի շեշտակիք նախադէմ երբ
պնդեցինք թէ Վարդանանց Պատմագիրը չի կրնար
ծանօթ եղիչէի կամ եղիչներու հետ նոյնացուիլ,
նշ միայն պարզ արամաւանութեամբ մի, այլ մա-
նաւանդ այն գորաւոր պատճառներով, որոնք կը
բաւարարեն զմեզ առել քանիք պահանջըս ակա-
նատես Պատմագրի մի։ Այս ինչիւրը հոս առեկ
ծանր կերպարանք մի կը դրենաւ։

Ամենին նաւեր՝ բայց իրական կասկածի մի
շարժառիթն՝ նոյն ինքն Պատմագիրն ակաւանտեան
շեշտերն են. Ի՞նչ հարկ կայ՝ գրեթէ ամենին Յե-
ղանակի միջ՝ թէ ուղղակի, թէ անուղղակի կերպով
մի շեշտել թէ ինքն ակաւանտեան եւ իւր պատմա-
գրած գէպքերուն։ Կարծեալ գիտնացը կասկածող մի
կայ, զոր անհրկմտ բնույթ ամեն ճիշդ կը թափա-
փոխանակ այնչափ կրկնութիւններէ. եթէ է պատ-
մագիրն անցած մ'իւր անուրը գրողներ իւր գոր-
ծին որ եւ իցէ մի անկիւնը, բաւական էր ամեն
կասկած եւ ամեն ենթադրութիւն հերքելու. Բայց
թողնուք այս ամենն եւ առեկ լայն շրջանակի մի
միջ քննենք խնդիրը։

Երկու եղանակ կայ ակաւանտեան առեկծուար
լուծելու, Ա. — որոշել գրութեան ժամանակը,
այսինքն՝ գիտել Վարդանանց Պատմագիրն նմա-
նութիւններն այն գործերու հետ, որոնք ժամա-
նակը կրնանք մերձաւորաբար ճշդել. ասանք են.
1. Արեւստան Նառտովանոյի Մարութասայ գործե-
րուն թարգմանութիւնը. 2. Փիլոնի գործերուն
թարգմանութիւնը. — Բ. Պատմական գէպքերու
աղբիւրները նշանակել, մանաւորաբար Վարդ-
անոր պատմութիւնը։ Փարպեցի ամբողջովին
կը պատմէ ինչ որ Վարդանանց Պատմագիրը (Եւրիկի)
կը նկարագրէ։

Բ.

1. § Արքունիք խոստովանողն ան իւր թարգմանու- թիւնը։

Նոյն ինքն Վարդանանց Պատմագիրը կը ծա-
նօթացնէ մեզ այն մեծ անձնաւորութիւնը, որ
խառնակունի եղաւ Հայութեան։ Փարպեցին ալ

հիացումով կը խօսի Աբրահամու նկատմամբ։ Այս երկու Պատմագիրներն զատ՝ չկայ ուրիշ մը, գեթ ինձ ծանօթ չէ, որ խոստովանողին գրական գործունեությունն մասին ծանօթություն չկար ունենալ։ Բան մը՝ որուն հանդեպ կը լռեն թէ՛ Փարպեցի, թէ՛ Եղիշէն։ Եստ հասկանալի եւ որ խոստովանողը թարգմանութեանց հրատարակութեան կամ ուսումնասիրութեան առթիւ աւելի ծեսէն ծանօթանալը իրեն։

Աբրահամ երեց. կ'ըսէ Փարպեցիին՝ «Էր ի գեաւուն Տայոց, ի գեղջէն որում անուն էր Ջեռեկ» (Փարպ. էջ 282)։ Սա անշուշտ երկնադոյն թարգմանչաց խոսքն է՝ մասնակցած էր Սահակ Մեհարպեան դպրոցի գրական աշխատութիւններուն։ Մեզի ծանօթ է աւելի իւր կեանքին վերջին մասը, որուն մէջ ի գլուխ հանեց այն բնորոշակ թարգմանութիւնները, որոնցմէ օգտուած է Վարդանանց Պատմագիրը։ Աբրահամ եւ խորէն գեռ 454ին (Յուլիս) «ի կապանս կային ի ներքս ի քաղաքին» (Նիւշապուր)։ Եովսէփի եւ Ղեւոնդի հետեւած էին մինչեւ Նիւշապուր, երբ Գնէշապուր համ Վեհհենչապուր՝ քաղաքէն դուրս անսպասակապ զարթոյր տարաւ զանոնք նահատակելու համար միտին եւ ամայի վայրագութեան մէջ։ խորէն եւ Աբրահամ չուզեցին բաժնուիլ իրենց Վարդանայի տեղին։ — Գնէշապուր հանտեց զանոնք հին։ Կարգը եկած էր տանկաւոր լիւրձներէ փորձելու այս երկու «համեստագոյն» ներսն լցայ։ Վարդանանց Պատմագիրը յատուկ գլուխի մը մէջ կ'ընդլայնէ այս անյողողող տիպաբնորոշ նկարագիրը (Եղիշէ էջ 142—149. — Հմմտ. վերեւ էջ 62)։ Գնէշապուր հի գաղափարէն էնէն հնարաւոր մահառիթմ հարուածներուն առկ անոնք կորուստ իրենց ականջները — «Ես այնպէս բերեցի, որդեւ ինչ լեւ էր Կրեւ-Մը» (Եղիշէ)։ — Եւ իւր ասպատակներն արըւուն հրամանին դէմ՝ «խեղութեան պատուհառում», աջտուրուցան Ասորեստան՝ «կալ անդ նոցա ի հորիի եւ առեւ ժշակութիւն արըւուն» (Փարպ.)։ Ասորեստանցի քրիստոնէայէ խանդավառութեամբ ողջունեցին զանոնք «եւ պատուածն զնոսա արպէս զնշարս նահատակելոցն արըւոց» (Փարպ.)։ Հոն խանդով աշխատեցան քրիստոնէից համար, իրենց ժողովրդականութիւնն ընկերական հաւատարմութեան ծնունդ առաւ այն գաւառ կիլիկիայի տակ եւ գաւառ բարեբաւուն մէջ։ Երբ թէ անդուր վայրէր Եստ մ'իւր Նափիշ հետքը թողած շուրս իրենց վրայ, զհնդութեան մ'ամենէն մեծ գաղափարէն մղուած, ծառայեցին հոն երկրի քրիստոնէաներուն եւ Նիւշապուր հի մէջ կապուած նախարարներուն՝ Ասորեստանէն օգնութիւն հասցընելով անոնց։ Խորէն՝ խորագահար կը կընէ իւր անմահութեան կիսերը։ Աբրահամ կը շարունակէ շրջել իւր քաղաքային ամեն կողմերը, ուր «իւրն մասակարարներ ըստ իւրացանիւր կարողութեան... Գնէշապուր տանկաւորող մէ պարտաւորացն» (Եղիշէ)։ այսու

1 Փարպ. 282. Եւ հարցեալ եթէ դուք յո՞ կալիւր. եւ լռեալէ ի նոցանէ թէ ուր հոգեւոր տեսարդ մը եւ զԱսորեստան տանիլ, ընդ նոսա պարտաւոր եմք երթալ ի կանա կամ ի մահ»։

ինքն՝ 451 վերջերք եւ 452ի սկիզբէն մինչեւ 464, երբ նախարարաց երաշխաւորութեամբ վերագործաւ ի Լոյս։ անոր ազդեցութիւնը ժողովրդեան վրայ յուզելէ կերպով մը կ'արտայայտեն պատմագիրը։ Եւ ինչպէս կ'ըսէ Փարպեցի, «որոյ տեսն իսկ իւր առանց ամենայն երկբայութեան զերպարանս հընդամակի ցուցեալ ծառայեցան ամենայն տեսողաց արդի, եւ ձեռնադրեալ յատրիանոս եպիսկոպոսութեան ուխարհին Բզնունեաց, բազում ուղղութեանց աշխարհին մարդկան լինէր ուսուցիչ, եւ լիճմանը ինչի կորէի ի Բորսա յերթաւ»։ Աբրահամ խոստովանող իւր սցենարի աղետաւոր ժամերը ոչ միայն մարդասիրական զհնդութիւններով մեղացուցած է, այլ մանաւանդ գործկան կեանք մը կըցած է շինել անոնցմով։ Աբրահամ Ասորեստանի մէջ կը թարգմանէ ասորերէնէ Նիւշապուր (Մարտիրոսաց քաղաք) Մարութա կամ Մարութա եպիսկոպոսի վկայարանական պատմութիւնը։ Եստուրհի (Բ) հայտնաւոր քրիստոնէականութեան դէմ՝ արհեստ էջեր գրաւած էր քրիստոնէական տարգմանութեանց մէջ. այս հայտնաւորներէն անմասն շննային Հայք (հմմտ. Բուզ. Գ. Ժ. Ժ. — Խոր. Գ. 1-15), թիւեւ ասորափր Պարսկաստանի եւ Ասորեստանի քրիստոնէից մէջ իր աստականար։ Մարութա այս հայտնաւորի պատկերները կենդանի պահած էր վկայաբանական ընդարձակ շրջանակի մը մէջ։

Հոգեւորական տաղանային, մանաւանդ նման ազդանքներու տակ, միշտ նոյն կերպով կ'արտայայտուէին եւ նոյն կերպով էր յուզէին Աբրահամ այս վիճակի մէջ հանդիպեցաւ անշուշտ Մարութաի գրուածներուն։ Հոն հայ նահատակներուն ճգնաժամերը տեսաւ անշուշտ արհեստ պատկերներուն մէջ, եւ ինքն արդէն կենդանի-նահատակ մը, խանդաղատանքով եւ պաշտամով փարեցաւ այն գրուածները հայացքներու գործին։ Աբրահամի ձեռնարկը պահալ մ'իւր արդի դէմքեր, անյողողող կամրի տիպարներ պէտք էին զօրացընելու, քաջալիւրէաւ համար համայնը մը, որ միշտ նահատակ կեանք մը սկսած էր արդի։ խոստովանող թարգմանութեան նպատակը տարբեր բան մը չէր կարող ըլլալ, Թող որ, ինչպէս պիտի տեսնենք, այս թարգմանութիւնները յափշտակելէ հետեւողութիւն մ'ալ ունեցած է մեր մատենագիրներու ամենէն յափշտակելիքն։

Այս սովեղենիկ թարգմանութիւնը՝ այնքան նուիրական թարգմանչին առաւ աշխատութեամբ՝

1 Փարպ. էջ 317—322. — Ըստ Վարդանանց Պատմագրին, «ընտեաց իւր տեղի մը զստ յամենայն բազմամբ ըրի ժողովրդաց, եւ ասորեի ի Երթալ երթալ կատարեաց զկեանս իւր մեծաւ ճշմութեամբ» (Եղիշէ, էջ 148)։ Եպիսկոպէս կը յաւելու. «որպէս ոչ խառնեցաւ ի կարգ տուր ամուսնութեան աշխարհին, այսպէս լեւաւ ընդ մարտաւոր պիտոյից ամենայն ասպամանցաւ իրաց աշխարհիս» (անդ էջ 149)։ Փարպեցի պատմանն աւելի սուղի կ'երեւի, նա ինչ մ'իւր, ամուսնացեալ մը։ Վարդանանց Պատմագրին անոր տուր կենցաղն աւելի եւս բարեբաղնելու համար կարծես իւր գրքով էր բեկեղն անոր յարաբերութիւնը աշխարհի հետ։ Բզնունեաց Եպիսկոպոսութիւնը իրողութիւն մ'է։

Ինչ որ բերնը սակայն մննը այս նկատմամբ՝ բաւական է ցուցնելու թէ Արարածանց Պատմագիրն առ ձեռն ունեցած է խոստովանողի թարգմանութիւններն իւր պատմագրութեան ժամանակ, այսինքն՝ թարգմանելն արտօրէ վերադասուելն յետայն։ Աքսորեն դարձը կ'իյնայ 464ին սկիզբը։

2. Տ. Փիլոնի գրչութիւնն թարգմանութիւնը։

Այս խորագրին ներքեւ նախ կը փութանք երեւոյթն մը գիտել, որ՝ թէ՛ եւ մինչեւ հիմայ ուշագործ ենէ վերպած՝ էտպէս աղերս մ'ունի սակայն հայ մատենագրութեան ամենէն կնճառս հարցերուն հետ։ Անկարելի է մտադիր ըլլալ այս թարգմանութիւնն երբ օտար գրականութենէ փոխառութիւններ կամ նմանութիւններ կը գտնենք մեր մատենագրութեան մէջ։ Բանկ կ'ուզենք՝ երբ այս նմանութիւններու աղբիւրներուն հայացումն ժամանակն որոշուի, ալ գիւրդի է հոյլ մը մատենագրական ինչդիրներ, ցարք ինչպէս, հաստատուն գտնուի մը վրայ գնել։

Ենթադրութիւնը շատ անգամ գաղտնի միտք մը (arrière pensée) պաշտպանելու համար սանգ՝ ծուռ միջոց մ'է։ Իրականութիւնը կարտ չէ այս պաշտպանութեան։ Ընդհանրապէս կը կարծուի որ հելլենական մշակութիւնը, մանաւանդ հելլենաբանութիւնը հայերէնի մէջ, բաղկեցածիկ ինչդիրներն անմիջական արգիւնք եղած ըլլալը՝ այսինքն՝ Հայք այն ժամանակ միայն սկսան հելլենաբանութեանը լեզուն հայերէն մը գրել, յոյնարէն գործեր հայացնելը՝ յոյնական կաղապարներու մէջ, երբ քաղկեդոնի ժողովին առթիւ աստուածաբանականփիլիսոփայական հարցեր ստիպուեցան ուսումնասիրել։ Անուշա մշմարտ չէ այս քաղկեդոնի ժողովը կանխող ժամանակամիջոցին համար, որ մը ընտափ ալ յոյնարէնը տիրապէս մշակուած, տիրապէս ընդմեաւոր, սակայն բարադրացականը չըղաւ յոսուի գրչոյցի մը։ Ոչ միայն հելլեն, այլ եւ ասորի մշակութիւնը մեծ եւ կարեւոր գործ մ'ունին մեր մատենագրութեան ասինդելնիք գրարուն բարգաւաճման մէջ։ Այս օտար մշակութիւնը մնաց միշտ իբր բարգաւաճումն միջոց մը։ Սահակ-Մեսրոպական գրչոյցին վերաբերեալ հոյլ մը թարգմանութիւններ, թէ յոյնարէնէ, թէ ասորերէնէ, իսկապէս հայերէն են. ոչ միայն Հին եւ Պարսկական արաբական ազգայոյց են ասոր, այլ մանաւանդ Եւսեբիոսի Պատմութեան առաջին թարգմանութիւնը, որ ասորերէնէ եղած է Մաշտոցի յոսուի յոյննարարութեամբ (խոր. Բ. Ժ)։ Իսկ Եփեսիի գրուածն, որուն յոյն աղբիւրներն ալ գտնուեցան, հելլենաբանութեան նշոյլ մ'իսկ չունի, ինքնատիպ հայերէնի տիպար մ'է այն։ Սահակ-Մեսրոպեան գրչոյցի հայական կիներն անդիլ մնաց բաղկեցածիկ ժամանակամիջոցի մէջ ալ. եւ այնչափ անճեղճ՝ հայական՝ որ հելլենաբանութեան ներկայացուցիչներէն մին «սեփեո կը համարի այս գրչոյցն իրենց՝ արտօնողն» (Խոր. Գ. Կ)։

Հելլենաբանութիւնը Միանեաց գրչոյցին յոսուի է, եւ այս գրչոյցին կենսը քաղկեդոնի ժողովին շատ յետոյ կը սկսի, Առաւածարանական

փիլիսոփայական խնդիրներ այս ժամանակ միայն սկսան գետնի մը շինել մեր հոգին վրայ երբ Բիւզանդոնի ինչդիրներն եւ ազգումն միջոցին Հայք շփուեցան անոր հետ։ Ասի քաղկեդոնի ժողովին ազգեցում ինչն ու արդիւնքն է, բայց Բիւզանդոնի համար միայն, Հայք աւելի կենսական, աւելի իրական ինչդիրներով զբաղած էին, երբ յոյն պաշտան եւ եկեղեցին իրարու գլուխ կը պատուէին։ Երկարեակներն եւ երկակամութիւններու մտաւ որ յուզումներ Զենոնի եւ Մեստասի սիրապետութեան տակ գծուար ինչպիսի ծաւալել, Հերակլի ժամանակ այսպիսի խնդիրներ կրցան ընդլայնել եւ ընդ երկայն ծծունիլ, քաշքշուիլ, Բայց այնքան չհետնանք, Միանեաց գրչոյցը շատեց հաշի հատած էր, իւր վաղադիտական կամ բարձրագոյն «թիւնով» եւ «արտօն» փիլիսոփայական արժեանքն անձանց մը իրեն (Օրբել. Ա. ԼԱ)։ Հայ ապաւին մը՝ Մաշտ Բարձրանիկ՝ աւելի ծանօթ էր Բիւզանդոնի ինչդիրներուն, արտօն փիլիսոփայական արժեանքն, քան յիշեալ գրչոյցի նշանաւոր ներկայացուցիչներէն Մարգարիտ Եփեսիոսը, որ ապաւին աւելի տիրապէս — «զի ոչ էր հման արտաքին փիլիսոփայական արհեստին» — հան՝ Բիւզանդոնի՝ որ նետեր ինքզինք ուսանելու համար «գիրք եւ զլեզու հելլեն եւ լատին աղբիւր» (Օրբել. նոյն, աղբ.)

Միանեաց գրչոյցին հելլենական մշակութիւնն ուրեմն շատ յետոյ Հայ մատենագրութեան մէջ սկսուի յոսուի լից մը գրուել։ Հայ մատենագրութիւնը այս գրչոյցին կը պարտի ինչ որ փիլիսոփայական թարգմանութիւններ կամ գրականութիւններ։ Իսկ յարեւացու մէջ գտնուած այն բազմութիւն փոխառութիւններու՝ զուգուեալ եւ քաղկեդոնի արժեքներն ինչ փոխող յետին ժամանակի՝ այսինքն Միանեաց գրչոյցի թարգմանութիւններէն է. «այն ինչն իսրեկ յարեւացու մատենագրական թանկութեան արդիւնքն է որ այս ժամանակը կ'որոշէ։ Կարելի էր արդիւնք իւր հետապնդութիւններուն ի՞նչ գարու գործ նկատելով յարեւացին, անվիճելի կ'ընէ հելլենականութիւնը իբր սեփականութիւն» Ջորժն Էւր զար՝ հայ մատենագիրներու գրական արտադրութիւններուն (Հմտ. Հանդէս 1895 Ապրիլ, էջ 115)։

Կոիերի Դաւիթ Այսլաթի գործերու քննութեան մէջ հակառակ կարծիքը կը պաշտպանէ, նոյն իսկ Արիստոտելի ճառերուն ստիպական թարգմանութիւնը Դուր գարու գործ թարգմարելով — «Զանի մը հայազգի քննադատը կ'աւարկեն թէ թարգմանութեան այս յոյնական ոճն իրենց հելլենական կրթութեան յիշատակն ժամանակի արգասիքն է ուստի եւ Արիստոտելի թարգմանութեանց. ժամանակն այս պատճառաւ կը գնեն Ե գարուն քուն վերջերն կամ Ջ գարուն սկիզբն։ Սակայն եւ այս ցուցման մէջ ստիպել ապացոյց մը չեմ տեսներ։ Ընդհակառակը պէտք ենք նկատել որ անկախ ոճն աւելի ուշ ժամանակի թարգաւաճմ ըլլալն է այս երկու ոճերու մէջ. զուտ գրական պատմաւորներու աւելի միտաւ պիտի ըլլային այս թարգմանութիւնը վերադրել Պոլսեանստի ժամանակները» (sic) — Ալէք. Մոք. Ժ. § 3 — Գրական պատմ.

ճառներ երբեք չեն ստացեր միտիլ հասարակականության մեջ վերացնելու այս թարգմանությունները, որովհետև միևնույն գրական պատճառներ Պ. Գրեյը եւ այլ հայ հայտնի թարգմանությունաց նկատմամբ ալ ստացչ պետք է բնական: Այս չ'ըլլալով, Անգլիա օժն առնել հնչեւ. Ժողովութիւնը՝ թարգմանող լեզուի օրէնքներուն հետ օժտուած է: Օտար բնագրի մը նախադասութեան ձեւերը պահել, հեղինակին խառնածոն չնշարել զգացընել թարգմանող լեզուին մէջ եւ նոր բառեր դարձնել այս նպատակին համար: յետին ժամանակի մտածում մ'է այս: Նախնիք աւելի մեկնող են թարգմանութեան մէջ. իսկ մինչև թիւնն անկախ ոճ կը պահանջէ: Հիլլընարանութեամբ լեզուն գրուածներու նպատակն է կարծես Հայերէնը հարստացնել, ոչ միայն նոր բառերու դարձում մով՝ այլ մանաւանդ գաղափար բացատրելու յատուկ դարձումներու իւրացումով:

Ասանց մէ եւ իբր ներկայացուցիչ Հիլլընարանութեան Անյաղթի թարգմանութիւնները, որոնց ժամանակի մտաւարկայեւ կրնանք շարժել, միանգամայն ընդ միտքս փոխանելով թէ ի՞նչոյ փէրը (== Գրեյի Մահանջ) թարգմանուեցաւ 578ին: Թէ տալիս գրեթէ նոյն է Մահանջաց Գրեյին հետ, այս առջ հարկ չկայ երկրորդին ապացոյցներու: Ըսողք ամեն պարագայի մէջ չէ՝ այն ուղբովի գրուածը, որուն իբր ի՞նչոյ փէր՝ կարեւորութիւն ունեւ է իսկինքը, եւ այն՝ «յանգլիս աղբիւրէ մէ իւրբանուս» (sic) — Աղբ. Մտք. Ժ. § 12 — «Բայց դարձանք ի, ինչպէս իրեանք կը կտակածը Գրեյընը՝ յարուստի՞ր զգրին ստացողը՝ թէ ինչպէս այս խելից գրուածը, որ զուտ Հայ գաղափարողն մը յիշատակարանն է, կընայ յունաբնիկ

թարգմանուած բլաւ կամ նախաց գիրը համարուի: Աւելորդ է սխալի կամ չսխալի վնայ կանգ առնուլ: Անուշադարձեան գիտերը մասնաշաղկապէս գաղափար մտրելու անգիշարտ են. անպարտքելու բնութիւն մ'առնին լոկ:

Գաղցի բուն ինդիքին՝ Հիլլընարանութեան՝ ալ ապահովակն կրնանք 578ին շուրջ գտնաւ: Եւ՝ դարու վերջինն ու 20-ին սկիզբներն են որ կը սկսին բուն Հիլլընարանութեամբ բարոյացուած թարգմանութիւնները: Ասանցմէ կարելի է համարել Փիլոնի թարգմանութիւնները:

Փիլոնի այլաբանական ճաշակը, Նրբամտութիւններն աշուկան մտքերու աւելի եր փայտել: Այս առատ գրողին բոլոր գործերը՝ սկսեալ ԲՐԷ եւ ԳՐԷ գործերէ, բախուեցան Արեւելեան եւ Արեւմտեան եկեղեցիներու Հայրերէն: Իւր աղագեղութիւնը, կամ գէթ իւր՝ իրեններու հանգիւս գաղափարներուն աղգեցուց թիւր գրակն է Պոլոսի վարեալան թուղթերուն մէջ... Այն առնելն Փիլոն ըրիտանեական գրողին մէջ պատու գտու: օրինակեցին իւր գործերն իբր եկեղեցւոյ Հայր մը: Նոյն իսկ աղագեղանեցաւ թէ նա ըրիտանեական մ'եղած ըլլար: Հարց եղանակով շինած ճառի (homélie) տակաւը, Ատուածաշունչի հատուած մ'իր բնարան առնուլ եւ բարոյական ընդլայնումներ ընել, միշտ Փիլոն կը վերադառնար: Բերնանեական ապագանաբանութիւնը՝ Հիլլընարանական առաւելաբանութեան ժառանգորդն ու շարունակողը՝ անոր շատ ինչ կը պարսկ, մասնաւորաբար այլաբանութեան համար իւր ունեցած անկարգ ճաշակը (Գրմ. իւրաք. Ե. էջ 363—364):

Փիլոն համոզուած թէ Ս. Գրեթը կը պարունակէ ամենի բարձր շմարտութիւնը, նկարագրական իմաստին ետեւ (գրական կողմը) կը տեսնէ. միշտ հոգեւոր իմաստը (իմաստի կողմը): Իսրայէլն ու ժողովանիքը հայեցողականութեան մտաւոր եւ անտաքանիկ աւարկաններ կը նշանակեն. Եղեմ՝ Ատուածոյ իմաստութիւնն է, շուրջ գետերը՝ շուրջ աւաքներն թիւններն են, որոնք այն իմաստութեան ինքնին կը բխեն: Երկրի աններք՝ որ երկրի կը բեղաձնարէ՝ իմաստականութիւնն է, որ իբր աղբիւր մը կ'ոռոգէ զգայարաններն եւն...:

Միւրոք Փիլոնի ըմբ մտքէ աւելի կ'արժէր: Բարոյն սերը կը զեղաւ անոր մէջ. իւր հրեականութիւնը բաց է եւ, տեղեկական: Իւր փիլիսոփայաւ,

1 Հնոց ու Նորոյ էջ 86—87. «Իբրեւ Ատուած Հասոյց գնել է ժամանակ պա, յորում Հ. եւ Ջ. (827 կամ 829) եր թուականն Հայոց: Եւ (եւ?) Գրեթին յարուստը շուրջ Հայոց անեց եւ անոր թարգմանացի Պոլոսիսովստ ստացող եղէ զորոս այսմ: Բայց տրամալի է ի յանդիս յիշատակի զորոս այսմ, ինքէ գրեցաւ փէրս այս ետեւ հրամանաւ թարգմանելու ի Եւրոպայէ Հայոց Զեաւն Եղեմ: Զանեւի Հայոց կաթողիկոսի Գրեթիցին, ի ին (578) Եւրոպանի Հայոց: Այսին պարիս Սարգիս Աւարթի եպիսկոպոս Եւրոպոս վնայութեամբ — Հմմտ. Աղբ. Մտք. Ժ. էջ 10—17. — եւ 55—57 եւ հետեւ...»

2 Հմմտ. Գրական Նկարագր. Փիլիսոփայ. ներդրումաց Գրեյի ինչոյ: Որոշ բանք են հարցանել եւ պատասխանել ի միջոյ Յրամանականութեան զինքն հետ՝ Զուգայեցի Սիմեոն Պարագայեցի Յրամանականութեան (Զգ. Կ. Պոլսի ԲՄԽԲ. — 1794), որ համառոտաբար թիւնն է Մահանջաց գրքին, եւ կը զբաւէ Յրամանականութեան 206—221 էջերը: Այս կը ցուցնէ որ նոյն իսկ հարկի ստոր յառաւել Հայոց գիրը բուռն Մահանջաց գրքը կը հասկնային: Այս համառոտութեան կը յաւելոյ «Ներածութիւն Գրեթի ի, յետոյ «Գրեթիստիկոս», (ու Եւրոպայէ անտաքանիկ) գրքերը: Այս կարծի ալ որ զգրի կը համանշանի ապագայութեան կողմին, կը ցուցնէ թէ ինչոյ Գրեյը բուռն է Սիմեոնի փէրը: Եւ անապար Մահանջաց գրքին մէջ գործածուած էւլ բառերն է որ այն առնուով փոխադրուած է. արդեն Սիմեոն ալ գրքին բնութիւնն առնուած է: Հմմտ. Վարդան էջ 17. «Եւ Գրմ. թիւ Գրեթիստիկոս գրքին Սիմեոնի իւր ինչոյն իբր փեւնայն գործ յիշած է:

3 Եւսեփոս Դոպ Բ. զէ. Ժե. կը խոտովանի թէ ինքը զարգանումն կ'ընէ Փիլոնի գործերն, եւ գնաւ կուտայ թէ իւր զարուաններն նման Պարոս Գրեթիստիկոսութեան աւտարանին — «Եւ բազմ մ ինչ այլ զնոցանէ ի յիշատակեալ գիրն իւր անագի (Փիլոն): այլ եւ զայն Գրեյ իւրին Եւրոպայէ: Եւ ինչ Գրեթիստիկոսութեան իւր ինչ ինչոյն ինչոյն ինչոյն: Այսպէս ինչ ունեւ ոչ երեւեցի յայտնեալ մեծաւ վնայոյ զարգացականութեան աւտարանին, այլովք քան զորոս ցուած առաջի՝ մտք: Թուցէ որ կուտէ եւ համանշանի այնպիսին ի բանիք անոր նորա որ զհետ գայ, ինչէ իւրեւան իւրեւանագործ որ եր եւ (Փիլոն): եւ առաջ երկուստութեան ընդոյն նշիք գտա ի նմանի վնայութեան: Այսպէս իւրեւանիքն արդէն եկեղեցւոյ Հայրերէն անտք, որ Փիլոնն յաղագար կ'ընեցաւ:

բերանդրին, Ս. Ընորհային, եւն, որոնք օգտուած են Փիլոնին:

Մեր Պատմագրին նկատմամբ շատ իրական կ'ըսէ, «իբր ամենատարօք կը նկատենք եւ, որ Ս. Եղիշէ Փիլոնի խօսելու ոճով լցուած էր միանգամայն անոր գործածած անդունդներով» և իւր դիտած նմանութիւններն են:

Փիլոն.

Պով. Վարդանանց.

«Որք միանգամ զմեծ թաղարուսն ծնան, նախաբարձը եւ որ ընդ նոյն վնճի դատարան թաղարուսն զարմատութիւնը (ԱՅ. Թ. 34):»

«Զուգութիւն արգարուսն թիւն ծնան... Եղիշէն աղբիւր է շարեւոր» (ԱՅ. Գ. 49 եւ Բ. ԺԱ. եւն.):

«Բոյս թիւն մեր զոյգն են թընել տեղ» (ԱՅ. Գ. 1):

«Ինքն իւր է տեղն եւ ինքն ինքեան լի եւ բաւական, Աստուածն եւն (ԱՅ. ԺԱ. Եղիշէ):»

«Որք ալ է տեսնել զմեծ թաղարուսն, պատմաբանը մատուցանէ զերկրագուն թիւնը»:

«Զուգարուսն թիւն է մայր բարեաց, անգուգութիւն ծնող շարեաց» (ԷՋ 6):

«Բնութիւնն մեր զուգն է տեղն ծնողն զփրկութիւն (ԷՋ 156. Երաւ. Միանման):»

«Ոչ սփռն տառալ յաւաքէ լինել Աստուած, այլ ինքն ինքեան մշտնջեան, ալ է տեղն ուրիշ, այլ ինքն ինքեան տեղն (ԷՋ 23):»

Ա. Ազգեր կը յարէ ստեղծ «Այս ամէնք տեղի լաւ կը շնայական անոնք, որ Փիլոնի հայերնէր կ'ընթեանուն» (ԴԳ. Թ.): Եւ յիշատի ընդարձակելով այս բազմապատկեան եղբերքը, ոչ միայն կը շնայական թիւն կ'ընթել Վարդանանց Պատմագրի կ'օգտուի Փիլոնին, այլ մանաւազ կը տեսնենք թիւն այս եղբերուն մէջ կը մտնեն 1. Պատմութեան ուրիշ մասերը, 2. Միանման իրարան եւ 3. Թաւար լեւրին նկարագրական մասերուն (որ մեր գործածած աղագրութեան 236—239 էջեր կը գրաւէ) ինչ ինչ կենտրոն:

Մարութաթ բացատրութիւններն էթէ ի բնեց վկայարանական շեշտերու յորդանով հրապարակ են մեր պատմագրին սիրտը, Փիլոնի այլա-

1. Ա. Ազգեր նշանական շատ ընդարձակ հասած մը, բռնիկ նկարագրութիւնը, զմեծի բերանը գրուած, շնք ընդօրինակը. Լմմա. Եգիւ. Զաի. էՋ 39 եւ Եղիշէ էՋ 134: — 2. Գար. Զ. Եղիշէն մեր գրած է այս նմանութիւններն կամ փոխառութիւններն իւր Թաւար. Դաի. գրեթէ «Փիլոն չկրկնողն զկտու մէջ. եւ էՋ 743 Կիստաթի հետեւողութիւն մը կը նշանակէ Եղիշէի մէջ. — Փիլոն կ'ըսէ. «Եւ եր բաւական արեգական ծանուցանել զիստաւոր, յորտա՛ շափաթ ու ռեւելով զքութիւն» յաւերանդի. Եւ յայն ամէն յաղապարհ յաւանդն աշխարհ: Եւ զայն որ կ'ըսէ բնութիւն ի ներքն ի սկսածն արեգի փակ: Եւ զայն որ կ'ըսէ ցանկէ՛ զպատմի զպատմի զպատմի զպատմի: Իսկ սակայն Զառապայութի արուեստագիտի Աստուծոյ անընդրելի սկսեցն լցնել բոլորին՝ շուրջ զաշխարհաւ զառապայութն ձգելով ու իսկ արդիկ Աստուծոյ խօսքերն են: Կ'ըսեն է (արեգական) աշխարհիս արարածը... Ի ձեռն օրոյ հրամանէ Աստուծոյ արարածն է զառապայութն իւր, եւ հայրին մաստեր ընտանեան զամենայն դարեցեալ իւրոյ կայանին... քանզի իրեն յաւերան արեգիս է զայն ի գունդ իւրաւ, եւ ի վայր կոչ հեղու բերանդեալ ի պետա ներքնոց վայելչութեանն»:

բանական վերանցումները, հայեցողական կենտրոնի մը զմայլումն մէջ թափեալ է անոր սիրտն ու միտքը միանգամայն Այս յայեցողականութեան մէջ ալ իւր գրական բարեութեան վայրամուր կանգնած է Բանաստեղծ Պատմագրը:

«Յիշկոյց Փափկասունը, նկարագրականն մէջ Մարութաթն յետոյ (տես վեր էՋ 94—95) Փիլոնի աղգեցութիւնն ալ շուրջակէն է: Բանի մը բացաւ արութիւններն ուղղակի ի մասնէն ներդրեցին հայեցողականը: — «Ամենեքեան (հայ կանայք) միահամար գերեզմանը Նախնիքն թերեւէ, սինչ ընդհար երեւցան յայնոսէն» որ ոչ ծաղիկներն զախարհ (Եղիշէ էՋ 155), զբարանցապէս իւրացումն է Փիլոնի ստ հասուածին: «Բանքի եւ կանայք ըստ սովորութեան լսեն ընդ նոստ եւ Նախնիքն զոյն Նախնի, եւ զոյն կամ յնչիւն թերեւ» (Փիլ. Բ. 36ա. էՋ 14): Պատմագրին ամբարկած կանայք, «որ ոչ ծաղիկներն զախարհն, Փիլոնի նկարագրած Թիւրապիւններն են (Ետայ) Շաբարմանուս ըստ կարգի միայնակներն որ յանդարտ Բնակիւն են, Եղիշէ էՋ 156), ուղղակի անհարկութիւն մ'է Թիւրապիւս անուպատկաններու: Իսկ Շաբարմանուս անանց Եօթնեկերակի (շարժու վերկիւն օրն) է, համարմանութեան օրը: — «Իսկ յեթնեկերակի ի մի վայր զան ի հասարակ ժողովարան» եւն: (Փիլ. Նայն անդ):»

Փիլոն.

Պով. Վարդանանց.

«ԵՋ 15 «Ընդհեղաշ տեսն զպատմագր աղգը, ուրով կ'ըսէ իւրաքանչիւր, երգուն՝ որդէս կործան, զիստաթութիւն զիստաթ անդրեալը»:

«ԵՋ 25—28 «Եւ միւրսի զաւա՛ կանայք յաշեակ կողմ, զոր կործանէ որ անկողն... եւ պարիսի եւ զուգեանք իսկ նիւթոյ, յորոց կարի գնում զեռնաստար ի գաւառն պրտուին»:

«Եւ սպա պալատան կ'ընէ ոչ ի ծառայող եւ յաղախանց (այս առջ շատ զեղեցիկ կ'ընդհանրէ Վարդանանց պատմագրի):»

«ԵՋ 157. «Ամբարի զպատմ նմանքն, որ երգուն թաղարութեան անանց կ'ըսէ, զիստաթ կ'ըսէ, եւ կեն. զանի են միայն զոյն ձեռն. զմեծ, զամբարանքն բերին զմանութիւն»:

«ԵՋ 155. «Եւ միւրսի զաւա՛ կանայք, երկրեան, ոչ ոչ ըստ անկողնի լինել, զանգի են շնանքն իսկ զիստաթն ընտրել ի մի մեծոց, մի գալ թիւն թեան փորոյն»:

«ԶԷ թիւնն եւ ունէն զիստաթն իսկ մեծաստան սպաստար, ոչ ոչ երեւի ի նոցանի թիւն ու անկողն իցն կամ ժրմաթիւնն եւ էՋ 156, ալ ոչ ունէր զուր ի ձեռն անկողն եւ ոչ կ'ըստեց ուղագոյ զառասպա մատուցանելն»:

Միանման իրարաւ եւ Թաւար լեւան նկարագրական մասին ինչ ինչ կենտրոն, ուղղակի առնուած են՝ «Փիլոնի Ետայ լուրաց ինչոց տեսնական» — De la vie contemplative — Զառնէն: Միանման իրարաւ ընդհանրապէս Վարդանանց Պատմագրին կը արուի. նոյն իսկ քանի մը աղագրութիւններու (Վերջը, Պատմութեան) կը յուսած է այս, իսկ Եղիշէի մասնագրութեան մէջ Պատմութեան յետոյ երկրորդ անգը կը գրաւէ թէ Պատմութեան (էՋ 121) եւ ԵՋ Միանման իրարաւ մէջ (էՋ 161) գտնուած Անլիւն՝ «Փառք քեզ, 8րէ, փառք քեզ, Թաւարս, կ'ըստնար»:

միեւնոյն գրչի արգիւնքը՝ Յարբեր գրչի մը նոյն կերպով պիտի չվարարէր։

Եւ որովհետեւ նկարագրութիւնը ցարգ խնդրական ձեւացած է. եւ մեր գործածած 1859ի տպագրութիւնը (եղիշէի Մատենագրութեան) այս նկարագրականը կը գտնէ այսն ճառերուն մէջ, որ «գտնեմին յանուն եղիշէի վարդապետի, այլ հասարակութեան ինքնաշինութեան» (եղիշէի էջ 206)։ Ստուգիւն այս ճառն «եղիշէի թատերային մը (Կոյ. Հայէ. Թ.Ճ. էջ 11) կամ՝ «եղիշէի երկնային մը (Ստանէ Անեցի Տգ. Էջ 11) կամ՝ ԱՂ. Տէր. Միշէի. Ե.Ճ. ԺԱ եւ ԺԲ)՝ զ'ընծայութիւնն իւր իւր տալիս արագացի մէջ գրական պատճառներ թողլ կու տան վարդապետաց Պատմագրիկի տալ, եթէ ոչ ամբողջ ճառը, որ Մատենագրութեան 213—239 էջերը կը գրաւէ, գտնէ նկարագրական մնաց (էջ 236—239)։ Հաստատար այս նկարագրականն մտաւ յետոյ կցուած է Բրիտանոսի Ալլախիեպուլթեան նուիրած ճառի մէջ՝ իբր ճառ։

Փիւնը.

Էջ 5 «Որք գործնական նախանձն տուն, եւ գործեցին զինքնաշին անձնային, կամ զգոհման արդարեւ տան, յալով մասամբը զանգեցին աստեղը».

Էջ 11 «... վախճան ասանց յետոյ գտանալով, լքեալ ընդեւ... զգաւաւոր յորով մենեւ ինքն եւ անաւ».

(անդ) «Կալիշեալ փոխի ոչ յալլ քաղաք, ... քաղաք ամենայն քաղաք, ... ի ինքնաշինութեան անհոգ արշաւութիւն արդարեւ».

Ալլաքաղաք ուրեմ ճան զգաւաւոր արարեալ՝ արդա զընտել... եւ կայ մի միայն եւ յալլալով վայր զհանգաւորութեան եւ զարդարման զհետ անցեալ, ոչ զվայրտութեան արարեցեցին վառն մարդաստեղութեան, այլ զայս որ յանձնեցին անհոգութիւնն ընդ նոսա միաշինութեանն իստանբուլն էր, անաւգուս եւ զանապարհապաշտը».

«Քանզի թաւով ուրիշ աշխարհին եւ աղայ... իսկ որք ամենայն ուստե (աստ) ինքն էր... քանակաւորութիւնն տանն».

Այս աղբիւքն, որ յատկապէս Կոնստանդնուպոլսի ճամբար ընտան ընտիր պատասխի մ'է բաւական չին ըլլալ կը թուի։ Գրչարանական անկեղծ մտածելով թամբը ներշնչուած Գրչարանական մէջ, որ յետոյ քիչ մը ընդարձակուելով կը համարի կցուած է այն աղբիւքն, — «Օրհնեալ եւ Տէր Ստուտան մը, որ կերպարեալ զինքն ի մանկութեանն եւս —, որ Գրչարանքի «Օրհնեալութեան» ինքնաշինութեան մէջ կը գտնուի։

Արդ ինչո՞ւնքերուն մէջ եղիշէի անուամբ Ալլաքաղաքութեան ճառ մը կայ։ Այս գրուածը կոստանդնուպոլսի Բարսեղի վարդապետն այս անտիկ գրուածներուն ընթացի կը գտնէր ասոնց մէջ. կոստանդնուպոլսի ճառար մըն Եւ Մատենագրարին գրիւքը քրքրելու. Ժամանակ 1714ին «է Լու» ու յնդիւր ինչո՞ւնք աղագրութեան ճառարին մէջ սա խորագիրը գտայ այն գրուածին ճառաւը. «Աղագրէ արդի Բարսեղ Արարեալութեան այսինքն արարեալութեան Բրիտանոսի, էջ 91Ը (= 848)» — եղիշէի կէտն իբր Աղագրանոց Պատմագրիկը նկատուած է հոն, հաստատար ըլլալու. Համար այս ճառը պէտք է գնէլ անոր անուն տալ։

Սպալսն թէն մեծագոյն հեղինակս Շոնշէ պատմագրի կը նամարի ծառս, սակայն ըստ մեզ վրի-

տութիւն. որովհետեւ միայն այս մասն իբր անան ձին գրուած եղիշէի անունը կը կրէ — «Մարոյն եղիշէի վարդապետի տալիքեալ յաղագոս Թարթուր լեռին» (տես Արարչութեան էջ 123—126). որ ընթացեալումի բաւական տարբերութիւններ ունի ծանօթեցնել։ Բայց միանգամ ընդ միայն համարուելով թէ կարելի չէ պատմութեան ոճը նշանակելու գտնել պատմագրիկն ընծայուած ուրիշ գրուածներուն մէջ, այլ ամբողջն ալ կրնայ միեւնոյն գրչի գործ համարուիլ։ Ամենայնիւ իբր ոճն ունի։ Միանգամայն խառնի ոճը կարծեմք որպէս պէտ նոյն չէ՝ Պատմագրութեան ոճին հետ. բայց ներքին պատճառներ բաւական են զոյն իբր Պատմագրիկն գործը հաստատուելու համար։ Միեւնոյն պատճառներ Թարթուր լեռան նկարագրութիւնն ալ միեւնոյն գրչի տակ կը գտնեն։ Այս երկու գրուածներուն ոճը գրեթէ նոյն է. իսկ նշանութիւնը կը ըլիս երկու գրուածներուն հաստատակ աղբիւրէ մը, Փիւնի Տեալալնէ*.

Յորատ միանմանք.

Ներք. Թարթուրի.

Էջ 159 «Մարգիկ որ են ի մարմին եւ կուտեւ ետուն զանկին յատուած արարութիւն, անդառնի ի տղայութենէ իստան կըթին յատուած պատմութիւն».

(անդ) Տեալանն ի հայրենի բնակութեանն, եւ

Վարին յատուած երկրի.

Ոչ իբրեւ չարակերպ ծախանոս փոխուցեալ ի բազմամարդոց աղքատաց, այլ զի տնտեսի լախարն ի տնտեսի տնտեսի, իւրս տան ի խորը եւ ի սաղարտ անապատ վայրերաց».

«Ձոր տեսանեմ իսկ յառնի ի կողմանս Հարաւայ բազմութիւն արարեալ... յաղագր եւ ի լեզուաց զիմով վայրքը հաստեւ, Ժա-

Էջ 238 «Ի՞նչ կեմէ ինչեւոր մարդաստեղք են, այլ մարտ եղեալ կուտին ընդ ապաւոր մարմնոյն».

Էջ 236 «Քանզի բնակեալ են անդ ի բազմութիւնն քանակը կը ըլլայ».

պակասն է այս դատաստանը, որով ամէն «Շոնշէ վարդապետի» անուամբ հասած գրութիւնը Շոնշէ պատմագրի կ'ընծայուի. միթէ Պատմագրիկն միայն եղած է «Շոնշէ վարդապետի» անուամբ հայտատար մէջ (Ձ. Թ. Կարապետ մէջ)։ Ի նախն ոչ։ Ըստ ուշ — իմաստով արտաքին ի վկայութեան վրայ — Շոնշէ վարդապետ կամ քանակաց կ'իշխայ ի Կարապետի, եւ որ ամառն ուղեւորութիւն մ'ըսած է յերոսաղիմ, քանակած ժամանակ վր նոյն, յարկապէս Թափոր լեռան վրայ, եւ զոր կը վկայէ եւ ինքն ծառիս մէջ եւ մանրամասն կը նկարագրէ իբրեւ ականատես լեռը, միանման կենսին ու եղբն կ'իշխանեն։ ձկայն ուն ոչինչ առաւապն կամ երեսակապակաս, հետեւաբար Նաւն ուն Փիւնըն. Շոնշէ տեսածը նկարագրած է, եւ ոչ երեսակապած զոր ասած. եւ արուշն վերն ի մէջ ընթացած համեմատութիւն վկայ է ասոր, ուր ձկայ ամենեւին բառական նշանակութիւն։ Ան պիտի այլապէս, ուրիշ տեղ առիթ կ'ունենանք մանրամասն խոսելու ծառիս եւ հեղինակին վրայ։

ԽՍԻՐ. ՀԱՆՐԱՊԵՏ

Փիլիսոփայութիւն.

Ի՞նչ 12 "Իսկ առաջ եւ մի վայր եկեղեցոյ յոյժ գեղաւոր էր, առ երկուս իրոս Հարակո-
րազդեցն, ձեռնուն ի վերայ ունեւում, զյարե-
զականն խորշոյն մեծ եւ զաւղայն ցրտու թիւնն,՝

Ի՞նչ 13 "Իսկ դարաւանսն մինչեւ ցերեկոյ
զերկայնութիւն տաւ ընդինան՝ առ Հասարակ
ամենայն եւ նոցա վարժմանք տեսուեալն...

"Այսպէս ոչ տեսանն միայն, այլ եւ առ-
նին երգաւ եւ արժանութիւնս յատուան ի
նենա ամենազան շարժոց եւ նուազացն,"

Ի՞նչ 14 "Եւ ըստ Հասարկ անցեալ նստին,
Հանդերձ վայելցական ձեւում, ի ներքս զնեան
ունեւում, զարեւ ի մէջ կրթիցն եւ ծնատարն,
իսկ զհանգին զպիտաւ եւ ամփոփեալ առ
կշտնն,"

"Եւ ի մէջ անցեալ ծերունի որ եւ որ
աւերացն Հմտութիւն, խաւար Համաս Հայե-
ցութեանքն,"

Ի՞նչ 15 "Բայց կերպիւր կամ ըմպելի ոչ
որ ի նոցանն ընկալցի յառաջ քան զմուստ
տեսնականն, վասն զի զմաստատարին արժանի
լուսոց Համարեմ, եւ խաւարին՝ զարեւնայն
Հարկաւորս, վասն որոյ միւսմ զարեւ, իսկ
Հարկաւորսն՝ զգիշերոյն զգալովն ինչ մասն
եւտուն...,"

"Բայց ամենք յերես առաւոր յուշ արկու-
նեն կերակուրս, յորս աւելի Հանձնարոյ փա-
փազուան Հիմնացեալ եւ Հաստատաւ իւր...
մինչ զի երկպառակ ժամանակ քան զայս
ժառանգ, եւ Հաջիւ Հաջ յետ վեց առաւ
ճաշակել կերակուր Հարկուր,"

[Այս անգլ եւ Կապանց, նմանութիւնը
կանանց, զոր տեսանք "Յիկնոյց փափ-
կանաւքն, ի մէջ (տես վերը" էջ 149)]:

"Եւ կերակուրն ոչ բազմապատկ ինչ խա-
հէք, այլ Հաջ անպանդա՞նք, եւ աչ խորտիկ,
զորս խաՀամարն Համան զուպայի իւ-
ր լուրին նոցա Համայնի Էւոր ինկախաւորոցն

"Քանզի զորս բնութիւնս կացոյց ի վե-
րոյ մահականացու աղդին տնկնոյս՝ զնարու
եւ զգացոց, սղարեւ եւ զարդարեցաննն,
յայնցանն որ առ ի յարգանս ինչ ի մասու-
ցանելում եւ ոյնչ, այլ վայն ինչս պիտա-
նացուն, առանց որոյ կեանք ոչ գոյ Հնարս
Վասն յարարելու ուսնն զի մի՞ քաղցրցին, ըմ-
պեն զի մի՞ նարայնիցին,"

Ի՞նչ 16 "Եւ զդեան նոյնպէս զուգնացայ եւ
առանց պանծանանոց, առ ի յայրանս ի
ցրտոյ ի ի տաւթոյ, քանզի վերարկու փո-
խանակ թաւ արթոյ՝ ձմարային, եւ թիկնու-
նոց արարային կտաւին,"

Ի՞նչ 27 "Գրինի յաւարան յայնստիկ ամե-
նեմն ոչ տանին ի ներքս, այլ լուր ակնասու
կին, յարեւոյ ի նոցանն Հով, ըսոյց ինքեմ
ծերունեացն փափկակեցանք, եւ սեզան մա-
քուր յարկնաւորաց, յարց ի վերայ Հաջ

Խորատ միտմանց.

զովեալք իրբն ի Հայրենի զաւառս՝ առնեն
բնակու թիւնն երկուս ընդ երկուս, եւ կամ
երբ ընդ երես, եւ ընեն ի իցկանս, ... որք
որք փառացեալք առ ցրտոյն պահպանու թիւնն,
եւ զոչ նմին ձեռնուն՝ առ արեգական պահ-
պանել,"

Ի՞նչ 160 "Ձտին ամենայն պարպեն եր-
դոցն քաղցրութեան, յարեալք եւ միայ-
նեալք ի կերակուրսն երկնայնս՝ առկնուց
Հասաննն ի ժամ երկնայինն,"

Ի՞նչ 159 "Մանաւանդ ի պարս շտեղծոյ
անգագոր պաշտամանն՝ երգա Հոգեւորսն Հորն
բուլբուլեան մատուցանն զուարժ չհոգով,"

"Այսն ընդդէմ միմեանց զաւր ի վայր ար-
կեալ՝ զնայր սակց մատուան նկատելում,
իբր թէ մի կէտ տեսակի ամենեքեան Հայտե-
ցին, զով նեն ի վերայ ննտօրն երգեալ եւ
զահեակն ի վերայ կրթիցն, [որպէս խորիմ
սասեալ ի թախի հոշոյն],

Ի՞նչ 161 "Իսկ որք ունեն զնորՀո վարդա-
պետութեան, առնեն մկնութիւնս ի միեմ-
նարութիւն լուրացն (Հմտաւ Եղեշէ էջ 57),

Ի՞նչ 160 "Սակայն եւ զայս (զկերակուրս)
ոչ երբեք ի տաւընեան մատուանն ի զար-
մանս պիտայից մարմնոց այլ միտուն պա-
հելում զկերպնութիւն աւարն, սեղիք անն
արեգական մասնելոյ, ձգեն երկայնեն զերե-
կանն, մինչեւ աստեղջ յիւրացանէր կոյտանս
պայծառանան, եւն,"

Նկարգ. Քաղաքի.

որք Հոգեւոր յամբարայն
վարեմ քան թէ մարմնոցն,"

Ի՞նչ 236 "Վասն որոյ եւ
ոչ կամին Համապաղ ճա-
շակել, այլ սովորութիւն
եւ նոցա բնական ամբարնի
պանելում, եւ ձմարանի
Հասարակում, զուարս շա-
րաթուն, իսկ որ Հոգեւոր-
պայնն են ի նոսա՝ զու-
նոյն շարաթն ձգեալ ի
զուրեւ տանինն,"

Ի՞նչ 236 եւ շարժ զերեւ-
ունի ինկախութիւն գո-
րոյն,"

"Այլք զաւ իրբն լուսնի զուսնն, մի՞ առ
մերս ընթանայցնա. զի Հաջ եւ նոցա անպա-
նոյն եւ բանկար վայրենի՝ զոր Համալ արեւն
Համանն, եւ Էւոր յոթմ զոր յարեւոյ ինք-
մանի ի գո-րս ինկախն,"

"Եւ քանզի մարմնն առնին ըստ բնութեանս
մերում զղայութեանն:

ուսնն՝ զի մի՞ քաղցրցին, եւ ըմպեն՝ զի մի՞
նարանեցինն,"

Ի՞նչ 159 "Մանեն եւ նոցա Հանդերձս ան-
պանդան եւ յոյժ գնում, կորցու ամբարնի եւ
թեղանաւորս ձմարանի արկանն եւ անպա-
րանս մկնաւորս,"

Ի՞նչ 160 "Եւ որպէս ասացանք՝ աւան Հաջ
եւ զպայ, եւ ըմպեն Էւոր քաւար քանզի զու
ի նոսա ներք փափկակեցոյ, մատուցանն
Էւոր ինքեմ, զոր եւ բարեբառն անուանեն. այլ
զինն եւ կամ այլ ինչ զանպանեալ եւ ոչ

Ի՞նչ 257 "Եւ զարմանին
Հաջիւ եւ ինքեմ լուրում, եւ
աչիւ Համանելում, զոր եւ
խորտիկն անուանեն. Եւ-
նեն եւ այլ յաւելուսն

Փիլիսոփայություն

կերակուր և խորտկելու, որոց եր երեքը չի ևս զուգահեռ համաժողով ամբիգործել լինել, վասն փափակությունիցն և:

Ի՞նչ 28 “Եւ ապա առաջ յոտն կացեալ՝ երգաւրհանութեան երգէ արարեալ Աստուծոյ, զոր նորոգ իւր արարեալ, և սկզբանէ ինչ Տոնց յերթնօրացն, քանզի չափա եւ նուազ բազմութիւն լինողն սաղից, իւրապէս, առնա- նապարհական երգաց, փրկուեալ, նուիրա- կանաց, յարկանաց . . . ևս ևս:

Բայց յորժամ զնպարտեալսն եւ զի վերայս աւրհանութեան երգել պիտեսցի, քանզի յանձնած ամենեւին հշնէն որք եւ կանայք:

Ի՞նչ 30 “Եւ յետ ընթերցաց՝ զսուրբ եւ զքահանայնն առնեն զգիշերապաշտունն զայս արարեալ, յոտն կան առ հասարակ ամենե- քնն, և ի միջոյն ընթերցանացն, նախ զառաջին երկուք լինին պարս, մին արտոց եւ մին կանանց, եւ իշխան եւ առաջնորդ յերկուսն կողմանս ընտրեալ լինի ըստ եր- կուցանելուցն պատուանկանցովն, եւ նուա- զուորացովն:

Ի՞նչ 31. “Սոցա յուեա նմանութիւն արա- րեալ պաշտօնեցոյս պարտեցի պար, նուազաւք զուգահեռմամբ եւ զուարարաւորք, առ նման հշնէն արտոցն, կանանցն աւր խառ- նեալ, յարարալսն եւ նուազաւք բազմ- անքնութիւն կատարել, եւ արգարեւ երա- ժըստկան:

[քանի մը սաղ յառաջ]

“Չայս տեսեալ եւ կեալ նոցա, որ քան զքան եւ քան զայն, եւ քան զայն ի վեր եւ մեծ գործ, եւ աստուածաբնութեւն եղեալք՝ զգահացողանքն աւրհանութիւն ի Փրկին նախառն երկնիցն:

Աւելորդ չէ՞ այս անը նորեն գիտել տալ թէ Վարդանանց Պատմագիրն որչափ բարձր կը բռնէ իւր գրիչը: Այս բարձր հետեւողութեան մէջ պէտք է գիտել նաեւ որ նա լոկ Փիլիսոփայ Տեսալսնէն (Հայեցողական կեանք) չէ՞ օգտուած: Հետեանց նախին հետեւերը յայտնի են, ոչ միայն Միանձնաց խրատն, այլ մանաւանդ “Տիկնայք փափկասունքն” քանի մը կետեալ մէջ. Տեսական կեանքի հետեւող- ներ (Թիւրափական) եւ Հետեանց տարբեր են իրարմէ: Բայց պատմագիրն իւր նպատակն յար- մար հաստատելիներ քաղած է երկուսն ալ:

Անկարելի է չհետաքրքրուիլ թէ Միանձնաց խրատն ինչու յորինուած է: Այս կեանքը (Հայե- ցողական) ոչ Փիլիսոփայ նկարագրածն է, ոչ ալ Պատմագիրն փրկած ձեւով Հայոց մէջ հետեւող ունեցաւ: Փիլիսոփայ Տեսականը՝ հաշակաւոր քննա- րէր:

Հմտ. Ոսկեր. Մեկն. Ա. Յիմ. էջ 123—128 “ու խորտկել յորինեալք առաջի մասնն, ոչ հոս ձեռնարկ, եւ համալուծել ինքուրց, այլ ուն հաղիկ եւ արկի. եւ անմար իւրիկ եւս յաւելուծ, եւ որ եւս ակարգութիւն իցնի բան- լարիկ եւս խառնեն, եւ զեղահաւնդս եւ ասկեայց: և Պարս. Իւրջը. Հա. Ե. էջ 55—66 եւ 368—380, գի- տական ուսումնասիրութիւն մը, ուր կը ցուցնեն նշա- րագր իւրհաշի Հետեանց եւ Հայեցողականաց կեանքը: — Հետեանց համար տես նաեւ Յովսէփոս (տալ. Էլմեմ. 1787) Գրք. Բ. Գլ. Բ.:

Յորտա միանձնաց.

զառնի ի սուրբ միայնոցս նոցա:

Ի՞նչ 180 “Եւ իբրեւ պաշտել կարգեալք եւ յարեանք, ամենեւեալ ի նմանութիւն վեց- թիւեան տերութեց շուրջ պարտեալք, նախն անհատա ի վեր հշնէնց ցաննն, եւ օրհանութիւն իւրապէս ի խորհուրդ միտա- նութեան արարին իւրեանց բաշտին: ևս:

Ի՞նչ 161 “Եւ զարժուեալք առ հասարակ անգին ի շէրման պարտեց բարեմն, ոչ հակա- ուսիք եւ ոչ ընդդէմացեալք, քաղցր հուա- նութեամբ եւ հնչ հանգարուածեմք:

Առաջնորդք զառնեց հշնէն նախի առ- նակն, երգաւ արական քաղցրանքաւք փափոխելով, իսկ այլ կերպովքն նախիցի միտ զնկելով խառնեն զերաշնայիւր բար- բառն յարմարելով եւ կողմնալ զմարտնու- թիւն հշնանն, զի իբրեւ ի միջի ինքնայն ամենայն բազմութեան նախիցն հշնէնց:

“Եւ պաշտել յերկարելով զնախնոր պաշ- տանն, նախ զննն ամենեւեան, յարժեք կան լուսնեամբ եւ ի նեւն առաջնորդի աղօթիցն կանգնեալք ամենեւեան զխառնարուծիւն կատարեն: ևս:

զառնի մը համեմատ՝ իբեւ մըն է, եւ ոչ պիտիտի իրական կեանքի մը հանգամանքներուն նկարա- րութիւնը: Էսա ճիշդ գիտողութիւն մ'է այս:

և իստիտիտ նախին Թարգմանիչ բնագրին ինչ- բովոր բառ Գալնի Թարգմանած է (Եւսեր. էջ 109) որ քիչը չէ. որուն հետեւութիւնն է անշուշտ իստա Միտ- նաց, Գալնի՝ բառն ընտրուիւնը. կեանքն Գալնիայն կողմը դիտուած է միայն, որ իրապէս չէր պղպտ: Անմար աւել ընկերական էին. միշտ մեր մէջ Գալնիս-Քլաւ, բաշ- տովն առանձին կենցաղաբարութիւն կը նշանակէ եւ իստա Գալնիայը կուլուցէ այս իմաստով միայն յաշու է Թարգմիտ բառն բուն իմաստը, ինչպէս որ արդէն Թարգմանածն է Փիլիսոփայ (էջ 6) Ե “Քալիսթա”, եւ այս է բուն իսկ վար- քապետութիւնն թիւրափականը. “la doctrine de ces philosophes apparait tout d'abord en leur nom. On les appelle thérapiutes, soit par ce qu'ils font profession d'une médecine supérieure, ne guérissant pas seule- ment les maladies du corps, mais encore celles de l'âme; soit par ce qu'ils ont appris par l'étude de la nature et des saintes lois à servir l'Éternel.” Պարս. Իւրջը. անդ էջ 367:

— Փիլիսոփայ Թարգմանիչ թիւրափականներու հա- ւին խորագիրը Թարգմանած է “Յաւելոն երազայ ինչոյ գիտական” Այս հասարկին հրատարակիչը բառական խորը անաշուղթեամբ զգրն սկիզբը գրած է “Յաւելոն Հնչա- յոնցոր Այս սխալն անգիլ առան է հասանաբար, ետեւին սկզբնաւորութիւնը “Հետեւայցն խառն խառնեցաւ”:

Նկրգ. Թարգմիչ.

յառնաշահուածութիւն կե- րպիրց, ի մեծայնն Ժա- մանիկ քաղն զին լե- թինն եւ թիւրափականն աղիւ եւ լրով եւ զուպիւր, եւ օրհնա ինքեանց իսկ ա- սնն կարի օգտակար է ի տապ աւուր խորտկել, եւ էջ 230. “Անն ի նառա- ենքալցիւր որք ոչ հար- կին զպէտ անձնաց վնա- րել միտան, վասն այն- պիտեանց առանէլ հնչ պառնին քան անձնաց: ևս:

